

BÖLGESEL AZ GELİŞME VE BÖLGELER-ARASI DENGESİZLİK SORUNU

(Anı Yazısı)

Prof. Dr. Cavit Orhan TÜTENGİL

Genel Çerçeve

Az gelişme dediğimiz çok boyutlu olayın bölge ölçeğinde gözleneni, bölgesel az gelişme adını almakta; böylece, az gelişmiş ülkelerin yanı sıra bir de az gelişmiş bölgeler ortaya çıkmaktadır. Söz konusu olguyu doğuran başlıca nedenler şöyle özetlenebilir: Az gelişmiş bölgeler bir ülkenin bütününe kıyasla yalnızca yeteri kadar gelişmemiş bölgeler olmayıp, sosyal yapı farkları bakımından da ülkeden bazı özellikleri ile ayrılan bölgeler görünüşündedir. Coğrafyadan gelen fiziki tecrit edilme veya elverişsizlik koşulları, etnik ayrılıklar, demografik özellikler, ülkenin bütünü ile birlikte gelişmeyi engelleyen veya sınırlayan bir ilişkiler düzeninin varlığı bölgesel az gelişmeyi doğuran en önemli sebepler arasında yer alır.¹

Az gelişmiş bölge tipleri ele alındığında, konunun evrensel bir yanının bulunduğu, gelişmişliğin her derecesinde ortaya çıkabileceği görülmektedir. Bunun içindir ki çok gelişmiş bir ülke olan Amerika Birleşik Devletleri'nde TVA projelerini zorunlu kılan Yaşlı Güney, orta derecede gelişmiş İtalya'da "Mezzogiorno" (Güney İtalya) ve az gelişmiş bir ülke olan Türkiye'de Doğu ve Güneydoğu Anadolu ortak sorunlarla karşımıza çıkan az gelişmiş bölgeler olmaktadır.

Bir ülkede bölgesel az gelişme olgusunun bulunması, bölgelerarası dengesizlik sorununun varlığının zorunlu koşuludur. Bu durumda, aralarında en azından gelişmişlik farkı bulunan bölgeler dengesizlik sorununu gözler önüne serecektir. Bölgeler-arası ilişkilerde belirginlik kazanan ortaklaşa özelliklere bir

¹ C. O. Tütengil, *Az Gelişmenin Sosyolojisi*, İstanbul 1971, 2. b., s.24-25

kitabımızda daha önce değinmiştik: “Kaide olarak, az gelişmiş bölgelerdeki tasarruf, sermayenin emin ve yüksek kâr sağladığı, daha zengin veya daha ilerlemiş bölgelere göç etmektedir. İşgücü bakımından da benzer bir durum söz konusudur. “Sanayi, el emeğinin ucuz olduğu geri kalmış bölgelere gideceğine, bu bölgelerin halkları, emek talebinin yüksek olduğu yerlere gitmektedir”. Tasarruf ve işgücünün gelişmiş bölgelere doğru göçünün tabii bir sonucu olarak da gelişen bölgeler daha çok gelişmiş, geri kalmış bölgeler ise daha da geri kalmış ve fakirleşmiş olur. Bölgelerarası dengesizliğin artmakta oluşu yukarıdaki mekanizmanın işlemesine sıkıca bağlıdır”.²

1. Birkaç Kavram Açıklaması

Konunun genel çerçevesini çizdikten sonra bazı kavramlar üzerinde durmak gereğini duyuyoruz. Üzerinde durulması gereken ilk kavram bölge kavramıdır. Biz bölge deyince, ortak nitelikleri ve özellikleri olan iller topluluğunu anlıyoruz. Böylece, karışıklıklara yol açabilecek olan ülkelerarası bölge anlayışı dışarıda bırakılmış olmaktadır. Yaptığımız bölge tanımını somutlaştırmak için, hizmetin gerektirdiği değişik bölgeler (ordu, karayolları, demiryolları, orman, tarım...) hatırlanmalı ve bunların birbiriyle çakışmadığı göz önünde bulundurulmalıdır.

Bölgesel az gelişmenin odak noktası sosyal (toplumsal) yapı farkları yerine toplumsal doku farkı terimini kullanmak bize daha gerçekçi görünüyor. Bir ülke bütünü içinde gözlemlediğimiz farklılaşmayı toplumsal yapı olarak nitelemek, ortak öğeleri yokumsamak olur. Gerçekte, ülkenin bütünü için geçerli olan yapıdan bazı ayrılmalar söz konusudur ki; bunu toplumsal doku farkı diye adlandırmak daha yerinde ve gerçeğe uygun bir adlandırmadır. Yatay ve dikey örgütlerin (atık-çözü) oluşturduğu bir kilimde yer yer beliren yatay özellikler, toplumlarda da bir yapı farkı değil; doku farkını ortaya koymaktadır.

Son bir kavram olarak da coğrafyadan gelen fiziki tecrit üzerinde durmalıyız. Burada söz konusu olan, bölgesel az gelişme olgusuna sınır çizen ve coğrafyadan gelen (engebe, yükselti, eğitim, iklim gibi) özdeksel öğelerdir. Bu ve benzeri öğeler, başta ulaştırma ve haberleşme olmak üzere, yerleşme, üretim düzeni, iş-güç biçimleri, mülkiyet açılarından farklı dokuları oluşturmaktadır. Böylece, boyutlarından biri coğrafya olan sosyo-ekonomik ve kültürel özellikler belirginlik kazanmaktadır.

² Adı geçen kitap, s. 25.

3. Bir “Model”in Başlıca Öğeleri

“Bölgesel az gelişme”den kaynaklanan dengesizlik sorunu, her türlü gelişmişlik derecesi için geçerli bir “model” olarak ele alınırsa, şu noktalar dikkatimizi çekecektir:

- “Yüksek doğurganlık” olgusu, sosyo-ekonomik ve kültürel farklılığın somut bir göstergesi olmaktadır. Böylece, hızlı nüfus artışı, mevsimlik iş göçleri, yurt içi ve yurt dışı çalışma göçleri yüksek doğurganlık tarafından güdülenmektedir.
- Eğitim yatırımlarındaki nicel ve nitel farklılık, hizmetlerin dağılımındaki ortak özelliğin gözle görünür bir örneğidir. Böylece bölgelerarası tek yanlı bir hareket, ülke ölçüsünde bir “beyin göçü” ortaya çıkmaktadır.
- Gelirin artması, sosyo-ekonomik ve kültürel gelişmenin bir bileşkesi olarak kalmamakta, aynı zamanda nüfusun artış hızını yavaşlatan bir fren rolü oynamaktadır.
- “Fiziki tecrit”le neden-sonuç ilişkisi içinde bulunan “kültürel tecrit” de birçok durumlarda “model”deki yerini almaktadır. Dilin yanı sıra din ve mezhep farklılıklarının da kültürel tecrit içinde bir ağırlık kazandığı, bazı ülkelerde etnik bir sorun niteliğine büründüğü görülmektedir.
- Çok gelişmiş ülkelerde “bölgesel az gelişme”nin ortaya çıkışı, ülkenin büyüklüğü ile doğru orantılıdır. “Optimum” bir büyüklük çeşitli ülkelerde “homojen” bir “toplumsal yapı”yı sürekli kılmaya yetmektedir.
- Ülkenin gelişmişlik düzeyi yükseldikçe bölgelerarası dengesizlik oranı azalmakta, gelişmişlik düzeyi azaldıkça dengesizlik şiddet kazanmaktadır. Bunun içindir ki az gelişmiş ülkelerdeki bölgelerarası dengesizlik, çoğu kez bir derece farkının ötesine geçmektedir.
- Bölgesel az gelişmişlik, din kurumuna etkinlik kazandırmakta, feodal ilişkileri canlı tutmakta, tarımsal potansiyelin yanı sıra, görülüp bilinmediği için bir “turizm potansiyeli”ni de, öteki zenginlikleri gibi gizlemektedir.

- Doğal afetler (deprem, su taşkınları, kasırga...) az gelişmiş bölgelerin alın yazısı olmakta, çoğu hallerde bu iki olay dizisi arasında tersine dönüşebilen neden-sonuç ilişkileri bulunmaktadır.
- “Ağa” düzeninin, bazı yörelerde “eşkiya”lığın ortaya çıkışı da, sosyo-ekonomik ve kültürel koşulların bir sonucudur. Az gelişmiş bölge sınırda ya da kıyıda ise; “kaçakçılık” olayları için de elverişli bir ortam olabilir.

4. Türkiye’deki Durum

“Model”den gerçeğe ve genelden Türkiye’ye dönecek olursak ilginç bazı durumlarla karşılaşmamız olasıdır. Ayrıntılarına girmeden, küçük hatırlatmalar ve sayısal bazı saptamalarla Türkiye açısından sorun şöyle görünmektedir:

- 1) Olayın adı zaman içinde değişmekte ve sınırları belirsizleşmektedir. “Kalkınma Plânları” gözden geçirildikte durum şudur:

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânında “Geri kalmış Bölgeler” konusuna kısaca yer verilmektedir. (s. 473-474)

İkinci BYKP’nda “Az Gelişmiş Bölgeler” sorunu karşısında “Bölgesel Gelişme”yi sağlayacak politikalar üç noktada toplanmaktadır:

- i) Geri kalmış bölgelerdeki stratejik şehirleşme merkezlerinde alt-yapı yatırımlarının yoğunlaştırılması ve böylece çevreyi etkileyecek gelişme noktaları elde edilmesi,
- ii) Özel kredi, vergi indirimi, ucuz enerji gibi teşvik tedbirleriyle özel sektörün bu bölgelerde yatırım yapmasının sağlanması,
- iii) Kamu kuruluşlarının, az gelişmiş bölgelerdeki kaynak ve imkânları değerlendirici ve alternatif projeler ortaya koyucu proje hazırlıklarına öncelik vererek hızlandırılmaları, (s. 268-269)

Üçüncü BYKP, bu kez “Kalkınmada Öncelikli Yörelere” adını verdiği olguyu şu ilkelerle çözmeye çalışıyor:

- a) “Yurdun bazı yöreleri ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan geri kalmış durumdadır. Bu yöreleri kesin coğrafi sınırlarla belirlemek olanak dışıdır”.
- b) “Kalkınmada öncelikli yörelerin sorunlarını Türk toplumunun temel sorunlarından ayrı olarak düşünmeye imkan yoktur”.

- c) “Belli yöreler için özel kalkınma planları hazırlama eğilimlerine, bütünlük ilkesine ters düşen uygulamalara yol açacağından, kesinlikle son verilecektir” (s. 947-949).
- 2) Özel kesimdeki işyerlerinin iller ve bölgeler itibariyle dağılımı bir dengesizliği sergilemektedir:

Ana kitleyi oluşturan 910 işyerinin, 1974 yılında yapılan bir anketin sonuçlarına göre iller itibariyle kümülatif dağılımı şöyledir:

<u>İşyerlerinin</u>	<u>İllerin</u>
% 51’i	% 2’sinde
% 69’u	% 4’ünde
% 79’u	% 10’unda
% 90’ı	% 25’inde
% 95’i	% 40’ında
% 100’ü	% 100’ünde

bulunmaktadır.³

Aynı araştırmaya göre bölgeler açısından işyerlerinin dağılışı özel kesimin tercihlerini belgelemektedir:

<u>İşyerleri</u>	<u>Bölgeler</u>
% 1,4’ü	Doğu ve Güney Doğu’da
% 3,6’sı	Karadeniz’de
% 5,1’i	Güney Anadolu’da
% 10,2’si	Orta Anadolu’da
% 21’i	Ege’de
% 58,7’si	Marmara’da

yer almaktadır.⁴

- 3) *Kamu yatırımlarının illere göre dağılımı, ikili bir bölümlenme içinde sadece bir eşitsizliği değil, beş yıllık kalkınma plânları dönemine göre bir gerilemeyi de vurgulamaktadır. Öte yandan, “kalkınmada öncelikli yöreler” adı verilen 40 ilin Türkiye nüfusu içindeki yerinin de 1970’den 75’e % 43,39’dan % 41,81’e düştüğü görülmektedir. Kamu*

³ Doç. Dr. E. Soral, **Özel Kesimde Türk Mütessesbileri**, Ankara, 1974, s. 26.

⁴ Adı geçen araştırma, s. 27.

yatırımlarının, birden fazla ile yapılanlar hariç, “gelişmiş” ve “geri kalmış” yöreler arasındaki dağılımı da şöyledir:⁵

Dönemler	K.Ö.Y (40 il)	Öteki Yöreler (27 il)	Kamu yatırımları toplamı TL
1. Plan Dönemi	% 34,7	% 65,3	22.774.202
2. Plan Dönemi	% 28,8	% 71,2	52.033.272
3. Plan Dönemi (ilk 3 yıl)	% 28,4	% 71,6	71.810.753

Çizelgeyle ilgili açıklamada şu noktalar ele alınmaktadır:

- i) Kalkınmada öncelikli yörelerin toplam kamu yatırımlarından aldıkları paylar her plân döneminde düşüş kaydetmektedir.
 - ii) Kalkınmada öncelikli yörelerin kamu yatırımlarından sürekli olarak Türkiye ortalamasının altında pay almakta, böylece ekonomik ve sosyal yönden gelişmiş bölgelerle arasındaki fark devamlı olarak artmaktadır.
 - iii) Aslında durum tablonun belirttiğinden daha da kötüdür. Zira bu tablonun hazırlanışında yatırım yeri “muhtelif” diye belirlenen projeler dikkate alınmamıştır... Ayrıca, tablodaki miktarlar “program” yatırımları olup, bu yatırımların gerçekleşme oranları, çeşitli nedenlerle kalkınmada öncelikli yörelerde daha da düşüktür.
 - iv) Kamu yatırımlarının yöreler arasında dağılımında doğal olarak, çok daha büyük boyutlara ulaşmaktadır.”⁶
- 4) Türkiye’nin 100 büyük firmasının 1975 yılındaki dağılımı da dengesizlik ve bölgelilik açısından bazı ipuçları vermektedir.

Firmaların 1’er tanesi Eskişehir, Kayseri, Tarsus ve Tekirdağ’da; 3’er tanesi Ankara ve İzmit’te; 4’ü Bursa’da, 7’si Adana’da, 8’i Ege Bölgesi’nde ve 53’ü İstanbul’dadır. Ayrıca 18 de kamu kuruluşu vardır.⁷

Kuruluşların %90’ının Marmara Bölgesi’nde toplandığını söyleyen İlhan Selçuk, Tüm sanayi girişimlerini Marmara Bölgesi’ne toplamak, bölgeliktir demektedir.⁸

⁵ Bk. **Plânlı Dönemde Kamu Yatırımlarının İllere Göre Dağılımı**, Ankara, 1976, s. 7

⁶ Adı geçen çalışma, s. 8

⁷ Bk. **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, S. 126, s. 9 (15 Ağustos 1976).

⁸ Bk. **Cumhuriyet**, 18 Ağustos 1976.

- 5) Büyük araziye sahip işletmelerin tarım bölgelerine göre dağılımı dikkate değer bir gösterge olmaktadır. 1970 Genel Tarım Sayımının geçici sonuçlarına bakılırsa, 100 dönüm ve daha fazla araziye sahip işletmeler Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Urfa ve Van illerinden oluşan Güneydoğu Bölgesi'nde yoğunlaşmaktadır.⁹

Bölgeler ve Genel Toplam	Toplam İşletme/ Arazi		İşletme Sayısı ve Büyüklükleri				(Dönüm) 5001 + -	
			1000-2500	2501-5000				
1. Ortakuzey Bölgesi	192	532.687	139	209.896	36	114.018	17	207.773
2. Ege bölgesi	180	531.577	116	117.341	47	164.381	17	189.855
3. Trakya ve Marmara	228	766.350	148	224.806	45	152.052	35	389.492
4. Akdeniz Bölgesi	441	1.063.065	291	424.010	109	359.576	41	279.479
5. Kuzeydoğu Bölgesi	103	243.276	75	109.632	16	50.846	12	82.798
6. Güneydoğu Bölgesi	836	3.462.649	359	557.254	245	837.849	232	2.067.546
7. Karadeniz Bölgesi	30	203.330	13	18.445	4	13.330	13	171.555
8. Ortadoğu Bölgesi	179	458.515	134	195.682	31	101.130	14	161.703
9. Ortagüney bölgesi	2.320	7.566.144	1.377	2.063.571	554	1.863.337	389	3.639.236

Bu çizelgenin yarattığı bir çağrışımla, DOĞU Bayezid'deki İshak Paşa Sarayı olayını, haklı olarak, feodal bir rejimin sosyo-kültürel ürünü açısından değerlendirmeyi öneren Prof. Gazanfer Erim'in şu açıklamalarını hatırlamalıyız: "Bu yapı inşa edildiği çağdan (1784) ve yurt bütününden daha çok, içinde bulunduğu bölgesel ortamın, ekonomik, etnik, politik, ve kültürel nitelik ve özelliklerini yansıtan dikkat çekici bir örnektir. Bu tip örnekleri belki daha az gösterişli olarak yurdumuzda bugün de bulmak mümkün olabiliyor. Bunlar belirli bölgelerde kesin egemenlik kurmuş bey ve ağaların yaşadıkları yapılardır. Bu ağalar egemenlik kurdukları halk üzerinde zenginlik ve kudretleriyle göz kamaştırmak ve hayranlık uyandırmak zorunluluğundadır. Bu bakımdan zengin, güçlü ve görkemli bir görüntü onların varlıklarının vazgeçilmez bir gereği ve yaşama kuralıdır. Bunlar aynı zamanda, rakip ve düşmanlarına karşı hazırlıklı ve ihtiyatlı bulunmak zorundadırlar. Bir Kürt Beyi olan İshak Paşa'nın da zamanında bunlardan biri olduğunu biliyoruz. Bu bakımdan konumuz olan yapıya bu gözle bakmanın doğru olduğu kanısındayız.¹⁰

⁹ Toprak ve Tarım Reformu Açısından Sayılarla Türkiye, Ankara 1973, s. 150-151.

¹⁰ Prof. G. Erim, İshak Paşa Sarayı, **Türkiyemiz**, S. 22. s. 26-27 (haziran 1977)

- 6) 1965-1966 üniversitelerarası giriş sınavı sonuçları, orta öğretimde de bölgesel dengesizlikler bulunduğunu kanıtlamaktadır. Liseler açısından Türkiye’de en başarılı 10 ilin dağılımı 4’ü Marmara, 2’si Ege, 2’si İç Anadolu ve 2’si Karadeniz ve 1’i de Güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunmaktadır.¹¹

Prof. Dr. Cemal Mihçioğlu’na göre, “Yüksek öğrenime girişte Türkiye’nin sosyo-ekonomik bakımdan ileri bölgeleri geri bölgelerine oranla çok daha büyük bir üstünlüğe sahiptirler: Örneğin; yüksek öğrenim kurumlarına girebilme şansı Marmara Bölgesi’nde Doğu Anadolu Bölgesi’nin 2.3 katından fazladır. Ege Bölgesi’nin Doğu Anadolu’ya üstünlüğü ise yaklaşık 2.3 katıdır. Genel bir gözlemden bulunmak gerekirse denebilir ki, Türkiye’deki en başarılı liseler sosyo-ekonomik bakımdan nispeten daha ileri olan bölge ve illerde bulunmaktadır. Ülkenin eğitim olanaklarından daha geniş bir ölçüde yararlanan bu bölge ve illerdeki okullar yalnız öğretmen kadrosu ve öğretim araç ve gereçleri bakımından daha talihli bir durumda bulunmakla kalmamakta, bu yöredeki aile çevreleri de okuldaki başarıyı olumlu yönde etkileyen daha elverişli maddi ve manevi koşullara sahip bulunmaktadır.”¹²

Liselerin coğrafi bölgelere göre başarı durumları, aşağıdaki çizelgede izlenebilir. Çizelgedeki lise sayısı, öğrencileri sınava katılan liselerin sayısıdır.¹³

Bölge	Lise Sayısı	Sınava Katılanlar	İlk Listede Kazananlar	Başarı Bindesi	Toplam St. Puan Ortalaması
Marmara	81	9.159	2.893	315	360,78
Ege	32	4.264	1.175	275	356,25
İç Anadolu	37	9.124	2.712	297	355,58
Karadeniz	21	3.889	782	201	336,68
Akdeniz	23	4.583	754	164	330,36
Güneydoğu Anadolu	8	1.622	271	167	328,50
Doğu Anadolu	14	2.567	350	136	311,07

- 7) *Bölge plânlama çalışmaları açısından ele alınan Doğu Anadolu Bölgesi’nin bazı nitelikleri, üstünlüklerin yanı sıra bölgesel az gelişmenin de işaretlerini vermektedir. Türkiye, yüzölçümünün*

¹¹ Prof. Dr. Mihçioğlu, **Üniversiteye Giriş ve Liselerimiz**, Ankara 1969, s. 150

¹² Adı geçen kitap, s. 144 ve 146, 150-151

¹³ Aynı kitap, s. 144

%30.3'ü, ülke nüfusunun yaklaşık olarak %20'si demek olan Doğu Anadolu Bölgesi, resmi nitelik taşıyan bu çalışmaya göre Elazığ, Malatya, Tunceli, Bingöl, Muş, Gaziantep, Maraş, Adıyaman, Urfa, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Van, Hakkâri, Bitlis, Erzurum, Erzincan, Kars ve Ağrı illerini kapsamaktadır.

- Tarım ve hayvancılık kesiminin egemen olduğu Doğu Anadolu Bölgesi, yeraltı servetleri bakımından da çok zengindir. (Demir rezervlerinin %22'si, bakırın %32'si, kurşun ve çinkonun %18'i bölgede bulunmaktadır.) Ayrıca, büyük bir elektrik enerjisi potansiyeli de vardır.
- Bu üstünlüklerine karşılık, okur-yazar oranı Türkiye ortalamasının altında bulunmakta; sağlık kuruluşlarında bir yatağa Türkiye'de 434 kişi düşerken, bölgede 732 kişi düşmektedir. 10 bin nüfusa düşen hekim sayısı, Türkiye'de 2.1 iken, bölgede 0.5'tir. bir PTT işyeri ülkede 560 km²'ye hizmet ederken, bölgede 963 km²'ye hizmet etmektedir.¹⁴

5. 1920-1972 Dönemi Çalışmaları ve Sonuç

Model'den gerçeğe ve genel'den Türkiye'ye dönerek yaptığımız hatırlatmalar ve sayısal saptamalarla yetinerek sonuca geçebiliriz. Herhalde, yapılacak ilk iş, kavram kargaşası yaratmaktan vazgeçerek, “sorun”un varlığını kabul etmektir. Ancak bundan sonradır ki, ikinci adım olan çözüm yolları ve önerilere geçilebilir. “Münhasıran Devlet Planlama Teşkilatı'nın Kalkınmada Öncelikli Yörelere Dairesi'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu sorunlarının çözülmesindeki çabalarına katkıda bulunmak amacıyla” yapılan bir çalışma bu açıdan, bir çıkış yeri olabilir.

1920-1972 dönemindeki hükümet programlarında yer alan Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun kalkınmasıyla ilgili görüşler 1950 öncesinde demiryolu yapımı, “isyan ve irtica hareketleri, şakavetler” dolayısıyla alınan tedbirler, fabrika kurma girişimleri, memur evleri yapımı etrafında toplanmaktadır. Çoğu kez, “Münhasıran bu konuda bir beyanata rastlanmamıştır” denilmekte, 1942 (Şükrü Saraçoğlu) Programından “Doğu ve Güneydoğu Anadolu Meseleleriyle ilgili olarak” başlığı altında şu ilginç (!) bölüm aktarılmaktadır: “Biz Türküz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız.

¹⁴ Bk. **Doğu Anadolu Bölgesi, Bölgesel Gelişme, Şehirleşme ve Yerleşme Düzeni**, Ankara 1970, s. 1-4

Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar ve lâakal o kadar bir vicdan ve kültür meselesidir. Biz azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz ve her vakit bu istikamette çalışacağız”.¹⁵

1950’den başlayarak somut önerilerle yaklaşılan “sorun”, plânlı kalkınma anlayışı ile birlikte yeni boyutlar kazanmaktadır:

1951 (Adnan Menderes): “Köy okulları inşaatında Doğu illeri ile bu iller kadar geri kalmış diğer illerin ihtiyaçları ön plânda tutulacak ve köylü vatandaşlarımızı mükellefiyete tâbi tutan mevzuat kaldırılacaktır”.

“Doğu’da bir üniversitenin temeli atılacaktır”.

(İsmet İnönü)

1961: “Bölge plânlaması çalışmalarının önemine inanıyoruz. Yurdumuzun geri kalmış bölgelerinin kalkınması için, bütün imkânlarımızı kullanacağız”.

1962: “Muvazeneli gelişme ve sosyal adalet cihetinden ehemmiyetli gördüğümüz konulardan biri de, memleketimizin çeşitli bölgeleri arasında iktisadi faaliyet hacmi ve gelir seviyesi bakımından mevcut olan büyük farkları ortadan kaldırmaya çalışmaktadır”.

“Eğitim politikamızda, memleketimizin az gelişmiş bölgeleriyle diğer bölgeleri arasındaki farklılıkları ortadan kaldıracı tedbirler ehemmiyetle dikkate alınacaktır”.

1963: “Kalkınma Plânında yer alan sosyal politikamız gelir dağılımındaki ve bölgeler arası kalkınmadaki aşırı ve adaletsiz farkların giderilmesine dayanır. Bu amaçla milli gelirin hızla artırılması ve artan milli gelirin, vergi politikası, kamu harcamaları, yatırımların teşviki suretiyle dar gelirli vatandaşlarımıza, az gelişmiş bölgelerimize ve bu arada Doğu bölgelerimize öncelikle yöneltilmesine, böylelikle bölgeler arasındaki dengesizliğin giderilmesine çalışacağız”.

1965 (S.H. Ürgüplü): “Doğu ve Güneydoğu illerimizin kalkınmasında en büyük rolü oynayacak olan Keban Barajı’nın inşaatına şümüllü bir şekilde başlamak ve zamanında bitirmek için her türlü tedbirler alınacak ve bütün gayretler sarf edilecektir”.

¹⁵ Dr. F. Kırbaşı, **1920-1972 Döneminde Kalkınmada Öncelikli Yörelere İlişkin Hükümet Politikaları**, Ankara 1973, s. 98.

(Süleyman Demirel)

1965: “Yurdun birçok bölgelerinde, özellikle, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da, hayat ve yaşayış şartları bakımından büyük farklar mevcuttur. Fakir bölgelerde yaşayan halkımızın daha müreffeh hale getirilmesi, iş imkânlarına kavuşturulması, bu bölgede yapılacak alt yapı tesisleri ve sanayi yatırımlarının hızlandırılmasıyla mümkün olacaktır. Bunun için sanai yatırımlarını teşvik edecek şekilde, yatırımın indirimi nispetleri ayarlanacak ve teknik eğitim ve öğretim gibi vasıtalarla bu bölge halkının yaşama ve eğitim seviyeleri yükseltilecektir”.

1969: “Önemle üzerinde durduğumuz bir konu da, Doğu Bölgesi’nin kalkınması meselesidir. Ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olan memleketimizin bütün bölgelerinin kalkınması, Anayasamızın bir icabıdır”.

“Memleketimizin çeşitli bölgeleri, hatta bir bölgenin çeşitli mevkileri arasında nispi gelişmişlik farkları mevcut olduğu bir gerçektir. Hedefimiz, Türkiye’nin bütün bölgelerini tüm olarak çağımızın medeniyet seviyesine çıkarmaktır. Bunun içindir ki, memleketimizin tümüne şamil bir kalkınma plânı tatbik olunurken, geri kalmışlığın yaygın ve tesirli olduğu bölgelerde özel tedbirler alınmasına ihtiyaç göstermekteyiz. Bu özel tedbirlerin maksadı; memlekette imtiyazlı bölgeler yaratmak değil; bütünlüğü perçinlemektir”. (Süleyman Demirel, 1970 Programında da tekrarlayacağı, “Plân hedeflerinden ve Doğu Bölgemizin özelliğine verdiği önemden aldığı ilhamla kararlaştırılan” 27 tedbir üzerinde durmaktadır).¹⁶

1971 (*Nihat Erim*): “Özellikle yurdun gelişmeye muhtaç bölgelerinde sanayi tesisleri kuracak ve kurulmasına önyak olacak, gelişmeye muhtaç bölgeler kalkınma örgütü devlet sermayesi ile kurulacaktır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da mandıralar, kombinalar gibi hayvan ürünlerinin değerlendirilmesine ilişkin sınaî kamu projelerinin gerçekleştirilmesine öncelik verilecektir”.

1972 (*Ferit Melen*): “Yurdumuzun çeşitli bölgeleri arasında ekonomik, sosyal ve kültürel yönlerden mevcut olan gelişme dengesizliklerini gidermek amacıyla ele alınmış tedbirler daha etkili hale getirilecektir”.¹⁷

¹⁶ Adı geçen kitap, s. 138-140 ve 142-144

¹⁷ Hükümet programlarından yaptığımız alıntılar Dr. Faik Kırbaşı’nın kitabının 111, 122, 124, 127, 129, 133-134, 137-138, 147 ve 152. sayfalarındandır.

Uygulamaya yönelik çalışmalarda izlenen yöntem ve sapmalar ne olursa olsun, bize kalırsa, gerçekçi çözüm şu noktaların benimsenmesinde ve uygulanmasında yatmaktadır:

- Bölgelerarası dengesizlik sorunu Devlet'in öncülüğünde çözümlenebilecek nitelikte bir sorundur.
- Sağlıklı bir çözüm için özel plânlar ve fonlar zorunludur.
- Bölgeye alt yapı hizmetleri götürülmeden özel kesimin özendirilmesi sağlanamaz.
- Bölgenin toprak altı ve toprak üstü değerlerine işleyen, istihdam yaratmayı amaçlayan kuruluşlar öncelikle ele alınmalıdır.
- İktisadi amacın yanı sıra, bazen de önü sıra sosyo-kültürel amaçların da göz önünde tutulması gerekir.
- Ortaklaşa menfaat uygulamalarından yola çıkarak duygu ve düşünce birliğine ulaşılması ilke olarak benimsenmelidir.

Görüldüğü gibi, bölgesel az gelişme olgusundan kaynaklanan bölgelerarası dengesizlik sorunu ne kadar karmaşık bir yapıda bulunsa da, çözülmez bir sorun niteliğinde değildir. Konuya bilimsel araştırmalarla yaklaşılması, ön yargılardan doğan kuşkuları ortadan kaldırmaya yetebilir. Sorunu görmezlikten gelmek ve ayrıcalık yaratma kaygısıyla yüzüstü bırakmak ya da ülke ölçeğindeki kalkınma plânları içinde çözüm aramak “zaman”ı boş yere yitirmek olur. Öte yandan, “ekonomik kalkınmalarını serbest piyasa kuvvetlerinin karşılıklı etkilerine terk etmiş olan liberal sistemlerde bölgelerarası dengesizliklerin kendiliğinden düzelmesini beklemeye imkân yoktur... Geri kalmış bölgelerle gelişmiş bölgeler arasındaki sosyal ve ekonomik dengesizliklerin tamamen giderilmesi ve tam bir eşitliğin sağlanması hiçbir zaman bahis konusu değildir”¹⁸ yargısında bir “doğru”yu izleyen “kötümserlik” havası ancak “kısa vade”de geçerli olabilir. Oysaki, üzerinde durulan “sorun” olumlu meyvelerini ancak kuşaklar arası çalışmalarla verebilecek çetinlikte olan bir “çok boyutlu ve uzun süreli” sorundur.

¹⁸ Dr. Ruşen Y. Keleş, Türkiye’de Bölgelerarası Dengesizlikler, **Yedinci İskân ve Şehircilik Haftası Konferansları**’ndan ayrı basım, Ankara 1964, s. 39.